

PÁL SÁNDOR ATTILA

„De így is, úgy is, ebbe a korba zárva”

VÁZLAT A SZÉP VERSEK TÖRTÉNETÉRŐL, 1964–1991

A Magvető Kiadó Szép versek című, reprezentatívnek szánt kortárs költészeti antológiája 1964-ben jelent meg először Szép versek 1963 címmel, s ha sikere nem feltétlenül, évenkénti megjelenése azóta is töretlen, az Ünnepi Könyvhetek egyik biztos pontja a másik évenkénti „sereg-szemle”, a rövidprózákat tartalmazó Körkép, valamint a két évente megjelenő Rivalda mellett.

A dolgozat célja ezen, a maga nemében páratlan könyvfolyam vizsgálata kánontörténeti szempontból, a magyar kortárs költészeti kánon alakulásának vizsgálata az évről-évre megjelenő, reprezentatív igénnyel fellépő antológiák fénytörésében. Ugyanakkor megjegyzem, az anyag nagysága és a terjedelem szűkössege miatt a tanulmány nem törekszik teljességre, sokkal inkább egyfajta elővizsgálatként és vázlatként próbál funkcionálni a hatalmas korpusz, a befogadástörténet és a tényleges jelentőség későbbi beható, alapos, részletes és alighanem hosszúra nyúló kutatásához.

Tanulmányomban elsősorban a sorozat 1989–1990 előtti jelentőségét vizsgálom, a rendszerváltást egyfajta cezúráként kezelve, mind a politikai helyzet, mind a társadalom, mind a gazdaság jelentős átalakulása miatt, nem beszélve a kultúráról (elég csak a könyvkiadást említeni).

A téma vizsgálata sokoldalúan kellett, hogy történjen, természetesen nem támaszkodhatam pusztán a kánonokkal foglalkozó szakirodalomra, valamint az egyes kötetek anyagára, szerzőlistáira, adott esetben a kiadászámokra és a szerkesztők nevére. Összegyűjtöttem az antológiák 1990 előtti recepcióját, kiterjedt levelezést folytattam jó pár még élő kortárs alkotóval, valamint egyéb, a korszakkal foglalkozó szakirodalmakból is merítettem. Ugyanakkor jelen dolgozatnak nem lehet célja a szorosán vett korpusz vizsgálata, azaz csak a legegyszerűbbet említve (mely egyúttal a recepció egyik neuralgikus pontja is): vajon szépek-e valóban ezek a versek, mennyi bennük a „szép vers” stb. azaz az egyes szövegek, költemények vizsgálata – az esztétikai szempont – ezúttal nem cél.

A fő kérdések tehát a továbbiakban: mennyiben alakította a *Szép versek*, mint reprezentatív antológia a kortárs költészeti kánont, milyen „kánontörő” kezdeményezéseket találhatunk, valamint mi volt a sorozat 1990 előtti jelentősége, s ha volt – mekkora?¹ Ha a *Szép versek* '90 előtt kirajzolt valamiféle kánont, akkor is „[a]nnyi bizonyos, hogy a kánon – vagyis az egy közösség által jelentősnek ítélt művek s érvényesnek elfogadott értelmezések rendszere – mindig föltételezi a felejtést. Ami emlékezetes egyik, pusztán történeti érdekűvé válhat egy másik közösség számára. Minden mozgalom leértékeli a korábbi értelmezéseket.”²

¹ Azaz mennyiben volt „irányadó könyvsorozat”? Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban*, *Literatura* 19, (1992) 2, 129.

² SZEGEDY-MASZÁK 1992, 122.

A bevezető első fejezet után, a sorozat köteteinek évenkénti számbavételekor jobb híján az éppen megbízott szerkesztő(k) nevével írtam le az egyes időintervallumokat, történeti fogalmakkal dolgozva, korszakokat megállapítva, igyekezvén elkerülni a kioroszakoltság hibáját.

1. Kánon, előzmények, indulás

1.1 Kánon

Antológiák vizsgálatakor mindig meglehetősen nehéz feltérképezni a hatástörténetet, főleg, ha az általam választott kánon-szemponrendszer próbálom érvényesíteni. Száraz adatokra, mint például a kiadásszámok, olvasásszociológiai felmérésekre, illetve személyes visszaemlékezésekre lehet hagyatkozni, az adatok vizsgálatakor vigyázva arra, hogy ne a *kánon és szöveg* pozitívista listakészítőinek hibáit lássuk viszont.³ A felfogás keretei ugyanakkor sokszor látszólag teljesen a kérdéskörbe vágnak, például ha arra gondolunk, hogy „a kánonviták igen gyakran listavíták”, ami a *Szép versek* recepciójában is kulcskérdés, illetve hogy „egy-egy szöveg hiánya vagy megléte a kérdés”. Ha elfogadjuk, hogy nem szövegek vannak, hanem értelmezések, és nem szövegek válnak kanonikussá, hanem maguk az értelmezések⁴, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a válogató-szerkesztő „értelmezései”, azaz válogatási elvei, ízlése, irodalomértői képességei szervezik az antológiákat, illetve ha a *Szép versek* korpuszát egyfajta kánonként (vagy ha nem is önálló kanonikus képződményként, hanem a kánon valamilyen alakító tényezőként) fogjuk fel, akkor alakítóként feltételezhetően „bizonyos emberek csoportjairól van szó, amelyeket professzionális vagy hivatásos csoportoknak nevezhetünk, vagyis »a kultúra embereinek« közösségeiről, amelyek az irodalom intézményeire is befolyással vannak, bizonyos esetekben bizonyos intézményeket irányítanak is”.⁵ Korszakunkban elég csak a kultúra területének abszolút potentájtjára, Aczél Györgyre gondolnunk, jobban szűkítve a kört Pándi Pálra vagy Király Istvánra⁶, az antológia esetén, és a kiadó, a Magvető okán pedig a mindenható igazgatóra, Kardos Györgyre, akiről később lesz szó. „A kánon nem elsősorban művek vagy szerzők felsorolása, hanem az a szerkezet, melynek alapján dönteni lehet a listára felvehető művekről – előfordul, hogy a kanonizálandó mű még nem is létezik, mikor a kanonikus szerkezet már kijelölte a helyét –, de végső soron a művek listája nélkül sem lenne kánon a kánon.”⁷

A tárgyalt antológiák esetén a korpusz, illetve a szerzői kör (feltételezve, hogy a „támogatott” kultúrpolitikai kategóriájába soroltak mindig vagy gyakran belekerültek a kötetbe, valamint jó eséllyel a „tűrt” címkéjűek nagy része is, a „tiltottak”⁸ pedig nem) korszakunkban jól körülhatárolt, majd az „olvasás” időszakában, a ’80-as évek második felétől figyelhető meg, hogy ennek a jelentősége elvész. Sok mindenre enged majd következtetni pl. Petri György 1976-os szereplése utáni „visszatérte” az antológiába az 1988-as darabban.

³ KÁLMÁN C. György, *A kis népek kánonjainak vizsgálata. Néhány módszertani megjegyzés*, Helikon 1998/3, 252-254.

⁴ KÁLMÁN C. 1998, 254.

⁵ KÁLMÁN C. 1998, 255.

⁶ VERES András: *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években* = V. A., *Távolodó hagyományok. Irodalom – és esztétörténeti tanulmányok*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 150.

⁷ BEZECZKY Gábor: *Kánon és trópus*. Helikon 1998/3, 265.

⁸ Vö. BEZECZKY 1998, 262.

Megjegyzem, az „ellenkánon”⁹ megjelenése nem csak napjaink „terméke”, ha intézményszerű formára gondolunk, és a *Szép verseket* a rendszerváltás után is egy folytonos, hagyományokkal rendelkező könyvfolyamként fogjuk fel (ez esetben ugyanis a szoroson vett, intézményszerű „ellenkánont” a Magyar Napló Kiadó *Az év versei* című antológiája adja, mely 2002-től szintén évente jelenik meg). A vizsgált korszakban ugyanis megfigyelhető a recenziókban is egyfajta folyamatos ellenkánon-alkotás, ahol is arra a gyakorlatra gondolok, hogy a recenzens tételesen felsorolja, kiket hiányol az az évi reprezentatív válogatásból¹⁰. Ez egyébként napjainkig jellemzi a *Szép versek* recepcióját¹¹. Ezzel együtt jár ugyanakkor, hogy kérdéses, manapság mennyire „dicsőség” szerepelni egyik vagy másik antológiában¹², de ez jelen vizsgálódásunknak nem tárgya.

„A kánon általában értékegyensúlyt tételez föl. Csak akkor működőképes, ha egymással szembenálló értékrendek harca érvényesül benne. A túlzott egység, a kizárólagosság vidékességet eredményezhet”¹³ – írja tanulmányában Szegedy-Maszák Mihály. A *Szép verseknél* ilyen két esetben lehet(ett) érzékelni, s egyik sem tárgyalt korszakunkba esik, elég, ha az újhidasok (Nemes Nagy, Pilinszky, Rába György), a népiek (Nagy László, Ágh István, Csoóri Sándor), a szocialista irodalom képviselői stb. együttes jelenlétére gondolunk az antológiák szinte mindegyikében.

Fentebb már utaltam rá, hogy esetünkben és korszakunkban (1964–1990) a cenzúra¹⁴, mint olyan nem kikerülhető, sőt, vizsgálendő fogalom. Bár önmagában is „a kánont érvényre juttató intézmény”¹⁵, az antológiánál, a válogatásnál nyilvánvalóan sokkal inkább a gyakorlaton kell, hogy legyen a hangsúly, azaz szerzők engedélyezésén-letiltásán, egyes művek engedélyezésén-törlésén, esetleg a kettő ok-okozati összefüggésein. Az nem kérdés, hogy „[a] hatalom határozta meg a hitelesség szempontjait”¹⁶, az viszont sokkal inkább, hogy hogyan. Ezzel kapcsolatban még további, mélyebb vizsgálódások előtt áll a kutatás, a szoroson vett kiadói iratok, valamint az egykori Kiadói Főigazgatóság¹⁷ iratanyaga ugyanis egyrészt hatalmas, másrészt nem teljesen feldolgozott.

⁹ KÁLMÁN C. 1998, 257.

¹⁰ Vö. pl. (a teljesség igénye nélkül): POMOGÁTS Béla: *Szép versek 1966*, Életünk, 1967/III., 156. (egész lista a hiányzókról), BAKÓ Endre: *Szép versek 1967*, Alföld 1968/8, 74., SZAKOLCZAY Lajos: *Egy versantológia margójára*, Forrás 1971/5, 91. LENGYEL Balázs: *Lírai szekreter*, Élet és Irodalom 1979/21, 11., VASY Géza: *Szép versek 1970.*, = V. G., *Pályák és művek*. Bp. Magvető, 1983, 202. stb.

¹¹ Csak a legközelebbi példa: LENGYEL Imre Zsolt: *Rejtélyes versek 2011*. <http://magyarnarancs.hu/konyv/rejtelyes-versek-2011-80787> Letöltés ideje: 2012. szeptember 29. 13:36

¹² Vö. BEZECZKY 1998, 261.

¹³ SZEGEDY-MASZÁK 1992, 126.

¹⁴ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Irodalom/történet(i)/kánon(ok)*, = K-Sz. Z., *Hagyomány és kontextus*, Budapest, Universitas K., 1998. 166. és Alieida ASSMANN – Jan ASSMANN: *Kánon és cenzúra = Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. Rohonyi Zoltán, Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 2001. 102.

¹⁵ SZEGEDY-MASZÁK 1992, 128.

¹⁶ SZEGEDY-MASZÁK 1992, 130.

¹⁷ V.ö. VERES András, *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon = A magyar irodalom története*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, Bp., Gondolat Kiadó, 2007. 527-529. és *Írók pórázon - A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961-1970*, (Irányított Irodalom sorozat), szerk. VERES András – TÓTH Gyula, Bp. MTA Irodalomtudományi Intézete, 1992.

1.2 Előzmények

Ismeretes vagy legalábbis sejthető, hogy az antológiák hatástörténete igen bonyolult és összetett kérdés, mint ezt már a kánonról szólva említettem. Példának okáért aligha lehet kétséges, hogy a válogató felelőssége általában igen nagy. Elég csak Babits Mihály *Uj Anthológiáját*¹⁸ említeni, amelyben József Attila két darab verssel szerepel¹⁹, Illyés Gyula viszont nyolccal – ami közöl valamit a Nyugat főszerkesztőjéről. Egyes antológiák kánonképző szerepe aligha vitatható, mint arra fentebb is utaltam, ám hogy mely korban és milyen mértékben, az jelen esetben bonyolult kérdés. Például a Horváth János válogatta *Magyar versek könyvébe*²⁰ beválogatta Adyt, majd pedig egy későbbi kiadásban József Attilát is, pedig fenntartásai voltak velük szemben, ám nem tehetette azt meg, hogy ne vegye figyelembe a közvélekedést, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egy antológia sok esetben nemcsak, hogy alakítja a kánont, hanem követi is azt (azzal együtt, hogy Horváth Jánosnak Ady-könyve van).

A *Szép versek* közvetlen előzményeiről szólva mindenképpen meg kell, hogy említsük a *15 fiatal költő 105 verse*²¹ című, Simon István szerkesztette kiadványt 1957-ből, majd a *Tűz-tánc*²² című kötetet 1958-ból. Előbbi antológia fiatal lírikusaiból az irodalmi élet aktív résztvevője és a *Szép versek* rendszeres szereplője lett pl. Csoóri Sándor, Fodor András, Kalász Márton, Szécsi Margit, Takács Imre, Tornai József, utóbbiból Ladányi Mihály, Papp László (mindkettőben szerepelt), Pákolitz István, Garai Gábor (szintén mindkettőben szerepelt) és Váci Mihály, sőt, utóbbiak esetében „mindkettőt átütő tehetségként tudták széles körben elfogadtatni”²³ (t.i. a kultúrpolitika). A *Tűz-tánc*nak és költőinek országszerte hatalmas sikere volt.²⁴ (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a politikai enyhülést és az idők változását jelzi, hogy amikor a következő évben az antológia megérte a második kiadást, vele egy időben megjelent Pilinszky János *Harmadnapon* és Ottlik Géza *Iskola a határon* című műve.²⁵)

Az antológia-kérdéssel a közelmúltban kétnapos fesztivál²⁶ foglalkozott, ahol is a *Szép versekről* és annak előzményeiről is szó esett. Példának okáért az 1968-as *Első énekről*²⁷ és az 1969-es *Költők egymás közt*²⁸ is. Két évvel később jelent meg a hasonló koncepciójú és felépítésű *A magunk kenyerén*²⁹ című kötet, amely pedig már végképp nem nevezhető előz-

¹⁸ *Uj Anthológia*, szerk. BABITS Mihály, Budapest, Nyugat, 1932.

¹⁹ Vö. TVERDOTA György, *Konfliktus Babitscsal és a Baumgarten-díj, = Esmélet, In memoriam József Attila*, szerk. N. Horváth Béla, Bp. Nap Kiadó, 2004. 103-110.

²⁰ *Magyar versek könyve*, szerk. HORVÁTH János, (*A Magyar Szemle Klasszikusai*) Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937. József Attila az 1942-es második, bővített kiadásban szerepel.

²¹ *15 fiatal költő 105 verse*, szerk. SIMON István, Bp., Magvető Kiadó, 1957.

²² *Tűz-tánc, (Fiatal költők antológiája)* szerk. DARÁZS Endre – GYÖRE Imre – IMRE Katalin, Bp. Magvető Kiadó, 1958.

²³ VERES 2007. 522.

²⁴ Természetesen ismerve az antológia (kultúr)politikai problematikusságát. Vö. VERES András: *Kis magyar értelmiségtörténet = V. A., Távolodó hagyományok, Irodalom –és eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi Kiadó, 2003. 168.

²⁵ VERES 2007, 531.

²⁶ A Szépirodalmi Társaságának 2006. október 28-29-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban tartott Őszi Irodalmi Fesztiváljáról van szó.

²⁷ *Első ének - Fiatal költők versei*, szerk. MEZEI András, Bp., Kozmosz Könyvek, 1968.

²⁸ *Költők egymás közt*, fel. szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Szépirodalmi, 1969.

²⁹ *A magunk kenyerén*, Bp. Szépirodalmi, 1971.

ménynek, mindenesetre mindkét utóbbi kiadvány szép, nagy alakú fotókat tartalmazott a költőkről (csakúgy, mint évtizedekig a *Szép versek*).

A kötetekben valóban találni szép számmal olyanokat, akik később a Magvető antológiájának rendszeres szerzői lettek (szempontunkból ez az érdekes). Az *Első énekből* Szepesi Attila, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső, Veress Miklós; a *Költők egymás közt*ből a fiatalokat bemutató „nagyok” mindegyike, az ifjú költők közül még Kiss Anna, Kiss Benedek, Oravecz Imre (az antológiák között több az átfedés, utóbbiban pedig megtaláljuk Petri Györgyöt is). Az a megállapítás viszont semmiképpen sem tartható, mely szerint „A megszületett antológiák hatására (...) megszületett a *Szép versek* kiadásának ötlete”³⁰, ugyanis az első kötet már 1964-ben megjelent, s a sorozat 1969-ben már hatodik köteténél tartott.

Előzményként, megjelenési idejét tekintve ugyanakkor említhető az *Együtt*³¹ című antológia, melynek szerzőgárdája jelentős átfedésben van az *Első éneke*vel, valamint korban utóbbi és a *Költők egymás közt* „kortársaként” nem szabad megfeledkeznünk az *Elérhetetlen földről*³², a Kilencek induló kötetéről, bár közülük hárman is vannak, akik sosem szerepeltek a *Szép versek*ben.³³ Ha pedig mindenképpen közvetlen előzményt keresünk, akkor nem szabad kihagynunk a *Tiszta szigorúságot*, melynek szerzői már a *Szép versek*hez hasonló panorámát mutatnak, annak ellenére, hogy továbbra is a „fiatalság”, mint olyan dominál.³⁴ Valamint említhető még a *Mai magyar költők antológiája* 1966-ból, tehát ugyanazon évből, amikor az első könyvesbolti forgalomba hozott és országosan terjesztett darab, a *Szép versek* 1965 is megjelent.³⁵

Kis kitérőmben szándékoltan csak a kortársakat, fiatalokat felvonultató antológiákról szóltam, mellőzve a tematikus, nagy ívű magyar- és világirodalmi válogatásokat, ugyanis témánkba jellegüket, sokszor felépítésüket tekintve is csak előbbieket vágnak, illetve ezek jelölhetők meg mint előzmények, következmények vagy kortárs kiadványok, bár természetesen utóbbiakból sem volt hiány a korszakban, sőt.

1.3 Indulás

A sorozat 1964-es indulása, a már említett *Szép versek* 1963 című kötettel már bőven beleesett az „igazi” hatvanas évekbe, az enyhülés első éveibe. „A későbbi nosztalgiaakra alapot adó »igazi« hatvanas évek kezdete 1962–63-ra tehető. Ehhez egyrészt a szovjet párt 1961-ben megtartott XXII. kongresszusa teremtett kedvező hátteret, mert határozottan kiállt a XX. kongresszuson meghirdetett antisztálinista irányvonal mellett. Másrészt az a nagypolitikai alku tette lehetővé, hogy nemzetközi elismerése fejében a Kádár-kormány 1963 márciusában általános amnesztiát hirdetett.”³⁶

³⁰ Élő irodalomtörténet antológiákon keresztül. SZEKERES Nikolettá beszámolója, Prae.hu <http://www.prae.hu/articles.php?aid=170> Letöltés ideje: 2012. október 22. 9:58.

³¹ *Együtt - Fiatal költők antológiája*, szerk. BERKES Péter – HAVAS Ervin, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1960.

³² *Elérhetetlen föld - Kilenc költő versei*, szerk. ANGYAL János, Bp., Írószövetség KISZ Szervezet, 1969.

³³ Konc József, Molnár Imre és Oláh János.

³⁴ *Tiszta szigorúság - Fiatal költők antológiája*, vál. ILLÉS Lajos, Bp. Magvető, 1963.

³⁵ *Mai magyar költők antológiája*, szerk. E. FEHÉR Pál – GARAI Gábor, Bp., Kozmosz Könyvek, 1966.

³⁶ VERES 2007, 530.

Az évtizedben lassan feloldódott a publikációs tilalom is, s a meginduló kötetkiadási lázba, könyváradatba és kortárs pezsgésbe³⁷ jól illeszkedni látszott egy, a kortárs lírát szemlélő antológia (elméletileg már az „ideológiai ellenségnek tekintett”³⁸ irányzatoknak is teret adva).

1964-ben Kardos György már három éve a Magvető igazgatója volt³⁹, ám azzal kapcsolatban jelenleg csak sejtéseink vannak, hogy ő maga milyen mértékben kontrollálta az antológia szerkesztését, milyen módon bírálta felül az egyes válogatók tevékenységét, már amikor nem ő maga volt az, pl. az 1974-es és gyaníthatóan az 1985-ös kötet esetében, melynek megjelenését már nem érthette meg. Az mindenesetre biztos, hogy az 1968-astól az 1985-ösig minden kötet felelős szerkesztője ő, ami feltételez egyfajta közös munkát a válogatóval. Összeállító és szerkesztője volt éveken át a *Körkép* című antológiának, s aktív közreműködésére és felügyeletére már csak pozíciójából és szerepfelfogásából is következtetni lehet: „Soha nem voltam, nem vagyok »hatalom«. A párt és állam bizalmából felelős vezetője vagyok egy kiadónak, s amíg élvezem ezt a bizalmat, addig beosztásomat legjobb belátásom szerint és lelkiismeretem diktátuma alapján a magyar irodalom szolgálatában egyszemélyi felelősként fogom betölteni. Amit a Magvető Könyvkiadó az elmúlt másfél évtizedben eredményként felmutathat, pártom kultúrpolitikájának helyes alkalmazásaként jött létre, amit elhibázott, amiben tévedett, az én személyi hibám és felelősségem.”⁴⁰ Érdemei ugyanakkor a legújabb magyar irodalom megjelentetésében elvitathatatlanok a korban.⁴¹

Az első kötet tehát 1964-ben jelent meg, a *Költészet Napjára*, mely ez évtől került bevezetésre⁴². A kiadás gyakorlata, mely szerint a címben jelölt évvel megjelenő *Szép versek* az előző évből „termésből” szemlél, így egy adott év válogatása mindig a következő évben jelenik meg, nos, ez a metódus egészen 1998-ig tartotta magát, amikor is megjelent a *Szép versek 1997*, majd 1999 első felében a *Szép versek 1999*. A tartalom nem változott, hiszen zömmel az előző év lírájából válogatott, lévén a június eleji Könyvhétre jelent meg. Mindenesetre *Szép versek 1998* mint olyan nem létezik, s az ezredfordulótól megjelenő antológiák már eszerint a szisztéma szerint kerülnek az olvasóközönség elé.

A *Szép versek 1963*-at egy bizonyos Versbarátok Köre nyújtotta át tagjainak, mint ajándékkönyvet (példányszám: 2100).⁴³ Nem könyvesbolti terjesztésre szánták eredetileg, hanem mintegy exkluzív, bibliofil kiadványnak, ha a korszak példányszámaihoz is viszonyítnak. A kötet *Bevezetővel* indul, *A vers barátainak* címezve, s maga a Versbarátok Köre jegyzi.

Az előszó legitimációs gyakorlata⁴⁴ az 1966-os darabig van jelen, s majd csak a nyolcvanas évek második felében, az 1987-esben tér vissza, és tart az 1991-esig. A Versbarátok Köréről kevés az információ, az mindenesetre biztos, hogy egyfajta tagságon alapuló műkedvelő

³⁷ Vö. VERES 2007, 531-532.

³⁸ SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája – A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Bp., Balassi Kiadó, 2011. 80.

³⁹ 1961-től. SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*, I. köt. Bp. Noran Könyvesház, 2012. 185.

⁴⁰ Kardos György levele Eörsi Istvánnak, 1976. április 5. = *Leveles könyv – Egy korszak töredékei / 1956-88*, vál. HORGAS Béla és LEVENDEL Júlia, Bp., TÉKA, Liget Könyvek

⁴¹ Vö. VERES 2007, 529.

⁴² Vö. *Útmutató a Költészet Napjának megrendezésére* = VERES-TÓTH 1992. 253.

⁴³ Vö. PARTI NAGY Lajos, *Szép versek 1963*, Beszélő, 2. évf. (1997) 5. szám, 89-90.

⁴⁴ Vö. KULCSÁR-SZABÓ 1998. 168.

csoportosulás volt, s hogy két kötet erejéig fémjelezte nevük az antológiát, tehát az 1964-es is az ő ajándékkönyvük volt tagjaik számára.

Maradva az első kötetnél, a bevezető sok érdekességet nyújt. Kezdve azzal, hogy „[e]zzel a gyűjteménnyel a vers kultuszát akarja szolgálni”, folytatva, hogy „szolgálatot teljesít azzal, hogy teret ad a költőknek munkáik megjelentetésére”. Az első bekezdésben található az a kulcsmondatok is, melyek minden további antológiára érvényesnek tekinthetők, nem feltétlenül ezen előszó, hanem később egyre inkább a szokás, a hagyomány alapján: „Az volt a szándékunk, hogy olyan antológiát adjunk kézbe, amely az elmúlt esztendő költői termésének legjavát gyűjti egybe. Úgy gondoltuk, hogy a más-más arculatú költők, a versek alkotói alkalmasak rá, hogy sokféle ízlést kielégítsenek. Persze az ABC /sic!/ szeszélye témák és hangok változatos tarkaságát állította a szomszédság kirívó ellentétébe, s néha a legkülönbözőbb egyéniségeket helyezte egymás mellé”.

Mindezeket további, a jövőre vonatkozóan irányadónak bizonyuló kijelentések követik. „Próbálkozásunkat újabb gyűjtemény követi majd. Gazdagodó költészetünk reprezentatív termését szeretnénk folyamatosan bemutatni – mert megvan rá az igény”. Kérdés, ez utóbbit honnan tudta az előszó írója? Lehet, hogy a Versbarátok Körének tagjai protezsáltak egy ilyen gyűjtemény mellett? Mindenesetre a válogatási gyakorlatra vonatkozóan úgy folytatja, hogy „egy év terméséből, az 1963-ban megjelent verseskötetekből és irodalmi folyóiratokból végeztünk válogatást”.

Érdekes azon kijelentés, mely szerint az antológia nem egyéniségeket kíván felvonultatni, a „seregszemle” kiterjedtsége ellenére, hanem „költészetünk egészéből szeretne ízelítőt adni, ezért a legnagyobb költők mellett bemutatja a most induló fiatalabb tehetségeket is”. A bevezető a továbbiakban kifejti, hogy szemmel láthatóan a társadalmi témák dominálnak kortárs költészetünkben, s hogy valamennyi költőnk a haladás híve. Találunk némi helyzetjelentést fiatal költőinkről, akik közül „[n]em mindenik (...) tudja maga alá gyűrni a múlt divatot”, de „tanulmányok formában, mondanivalóban az újat keresik, kísérleteznek, s máris eredményeket érnek el”. Külön öröm az előszó szerint, hogy „a magyar költők énekében is eleven sejtéként élnek a mesterek, Ady, Petőfi, Arany, József Attila”⁴⁵ És folytatva: „[a] népi ihletésű lírikusoktól egészen az »affektált modernkedőig«: ez az együttesen zengő kórus jelenti a mai líra teljesebb képét. Antológiánk ebből a lírából mutat be egy jelentős fejezetet”. Mint írja, „tömegek igénylik a költészetet”, majd alább önkritikát is gyakorol, s a fényes jövőbe tekint: „[l]ehet, hogy a kevesebb több lett volna. Feltehető, hogy egy-két költői arc hiányzik az 1963-ban szereplő költők közül; azok, akik keveset, vagy egyáltalán nem publikáltak. De a folyamatosság, az évről-évre megjelenő antológiák pótolhatják majd ezt a hiányosságot”. S végül az igazán szép zárlat: „[e]z a versantológia a mai magyar költészet ajándéka”.

Az előszó tehát, mint utólag tudjuk, évtizedekre megfogalmazta és kijelölte a *Szép versek* szándékát, irányát és jellegét. Ha úgy tetszik, a feladatát is, amelynek többé-kevésbé (később egyre kevésbé) s napjainkban sokak szerint már egyáltalán nem tud megfelelni.

Az 1963-as évet szemlélő antológiában 91 költő 253 versét találhatjuk. Jó részük a későbbiekben is az antológia „törzsgárdájához” fog tartozni, ám vannak, akiknek ez az első és utolsó szereplése is egyben. Ilyen Bódás János, Dalos György, Hárs György, Hegedüs László, Király Zoltán, Kulcsár János, Pál József és Papp László. Sajátos a helyzete Békési Gyulának,

⁴⁵ Vö. SZOLLÁTH Dávid, *A forradalmi költőtriász – A Petőfi-Ady-József Attila-kánon az ötvenes és a hatvanas években*, Literatura, 2009/4., 446-458.

akivel kapcsolatban érdekes adalék, és a *Szép versek* presztízsét is mutatja a korszakban, ahogyan Fodor András egy Domokos Mátyással készített beszélgetésben hiányolja a későbbi antológiákból a fiatal, tehetséggel indult és általa jónak tartott Békési Gyulát: „De hát azt sem érzik meg, hogy milyen jó versekkel váltja meg magát napról napra. Nyilván ezért nem látni versét tizenöt év óta a *Szép versek*-ben, pedig *megérdemelné, hogy belekerüljön.*” (Kiemelés tőlem – P. S.)⁴⁶ Ő az egyetlen, aki szerepel az első kötetben, majd pedig csak 27 évvel később újra, az 1990-esben, dolgozatunk utolsó tárgyalt antológiájában.

A legnagyobb tekintélynek örvendő, s egyben leginkább felülreprezentált költő a kötetben Illyés Gyula, aki 37 oldalon 21 verssel szerepel. Ezt még csak meg sem közelíti senki, sem Juhász Ferenc (9 oldal 3 vers), sem Kassák Lajos (13 oldal 11 vers), sem Simon István (12 oldal 9 vers) sem Vas István (8 oldal 6 vers), Váci Mihály (17 oldal 7 vers) vagy Weöres Sándor (7 oldal 8 vers). Mindenesetre olyan vitathatatlanul jelentős költeményeket találhatunk a kötetben, mint Kormos Istvántól a *Vonszolnak piros delfinek* vagy Pilinszky Jánostól az *Utószó és a Nagyvárosi ikonok*.

Az antológia végén, a 429–438. oldalig „rövid életrajzi és bibliográfiai adatok” található, név, születési idő, hely, valamint az első, a legutóbbi vagy az éppen megjelenőben lévő verseskötet megjelölésével.

A *Szép versek* 1964-et vélem még az indulás szakaszához tartozónak, a fentebb leírtak miatt. A *Bevezetőt* ezúttal is a Versbarátok Köre jegyzi. „Másodfőben kapják kézhez a (...) legfrissebb költői művek bibliofil ritkaságnak számító kiadványát”. Az indulásról, az egyesületről némi kiadászámokkal és a jövővel kapcsolatos bizakodással megspékelt bekezdést is kapunk, amelyet érdemes hosszabban citálni. „Két esztendő telt el azóta, hogy felhívással fordultunk a verskedvelő olvasókhoz. Fáradásunk nem volt hiábavaló: újabb százak és ezrek segítettek érdeklődésükkel s a különböző rendezvényeken való részvételükkel a Versbarátok Köre célkitűzéseinek és programjának megvalósulását. Egyre többen ismerik fel hazánkban a mai költészet jelentőségét. 1963–64-ben megkétszereződött a kiadott verseskötetek átlagos példányszáma, sőt, a legutóbbi ünnepi könyvhéten volt már olyan könyv is, amelyik kilenc-ezer példányban fogyott el.” Tárgyalt kötetünk példányszáma is kis híján duplázódott az előző évi 2100-hoz képest, az 1964-esé 4000.

A fejlődés, szerencsére – töretlen. Mint írja a továbbra sem azonosítható, a Versbarátok Köre nevében szóló előszóíró: „A múlt év költői termése az előző évihez képest – a szándékot és a sokféle költői kísérletet tekintve – többet nyújt, egyszersmind hívebben adja vissza szocialista fejlődésünk valóságát, maradéktalanabban jelzi emberi fölemelkedésünket. Nagyobb lett költőink szókinccse, gazdagodott képalkotó rendszere; változatosabb lett költészetünk ritmusban, zeneiségben”.

A legérdekesebb szakasz az előszó végéhez közeledve olvasható. „Nem feladatunk, hogy pontos elemzést adjunk az 1964-ben megjelent lírai művekről, a kritika majd elvégzi ezt. A válogatás munkájával kapcsolatban lehetnek kifogások, ellenvetések, de meggyőződésünk, hogy jelentős művet nem hagyunk el. Meg kell jegyeznünk, hogy néhány kiváló költőnk egyáltalán nem írt, illetve nem publikált verset az elmúlt esztendőben. A Kiadó csak a meglévő alkotásokból végezhetette el a válogatást, arra is ügyelve, hogy sokféle ízlést elégítsen ki, minél több kívánságnak tegyen eleget. Nem utolsó sorban ezért szerepelnek a költők ilyen nagy

⁴⁶ DOMOKOS Mátyás, *A folyamatosság zökkenői – Beszélgetés Fodor Andrással* = D. M., *A pályatárs szemével*. Bp. Magvető, 1982. 80-101.

számban ebben a gyűjteményben.” Tehát jelen kötet esetében csakúgy, mint a ’63-asnál, maga az ún. „Kiadó” a válogató, egyéni szerkesztőt nem kell és nem is lehet keresnünk, a könyv legnagyobb részét Kardos György és Z. Szalai Sándor keze munkája, illetve Mátyás Ferencé, aki már ekkor magvetős szerkesztő, de neve csak a későbbi években lett feltüntetve. A néhány kimaradó kiváló költővel kapcsolatos, igencsak mentegetőzésnek ható passzus pedig természetesen nem véletlen.

Még két rövid idézet a *Bevezető*ből. „A szép versek második könyvének újdonsága, hogy ezúttal a költők vallomásait is közöljük.”, illetve „Most is ajándékként, jutalmul nyújtjuk át tagjainknak ezt a könyváru forgalomba nem kerülő kiadványt”. Utóbbival kapcsolatban csak annyit kell megjegyeznünk, hogy ez utójára történt így.

Az egyes költők versei előtt tehát, mint olvashatjuk, rövid, prózai szövegek találhatók. Egyfajta „próza ars poeticák” ezek, sokszor nehezen értelmezhető mondatokkal, általában a pálya kezdeteit, a költészet (társadalmi) feladatait taglalva. De mielőtt erre rátérnénk, tekintünk vissza az előszó általam „mentegetőzésnek” nevezett részéhez. A lényeg: Pilinszky János nincs benne a kötetben. Az eredeti koncepció szerint, bár nem publikált 1964-ben, benne lett volna. Az ok, ami miatt kimaradt, szó szerinti és átvitt értelemben is prózai, s Kardos György cenzori és válogatói szerepére is élesen rávilágít.

Egy 1964. szeptember 21-én kelt levél szolgál erre dokumentumként (A kiemelések tölem – P. S.):

„A *Szép versek 1964* antológiába szánt gondolatát – a költészetéről – nem tudjuk elfogadni, mert *célkitűzéseinknek* nem felel meg, s számunkra *érthetetlen*.

Tudomásunk szerint Mátyás Ferencsel abban állapodott meg, hogy személyesen behozza – vagy beküldi – az antológiába *kért* új verseit, minthogy az idén a központi irodalmi orgánumban *nem publikált*.

Postafordultával várjuk tehát új nyilatkozatát és verseit.

Kardos György
igazgató⁴⁷

A célkitűzés a költői műhelybe való valamelyes belelátás, az ars poetica, a költői világlátás foglalatának láttatása volt minden bizonnyal, s az értetlenségből fakadhat, hogy a Kiadónál nem látták, Pilinszky mennyire pontosan és lényegileg ezt írta meg a számukra⁴⁸. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a beválogatási gyakorlatnál az egyébként is számon tartott alkotóktól adott esetben kértek is kéziratot, ha nem publikált az adott évben folyóiratban és kötetbe sem jelent meg.

A „nyilatkozatok”, mint fentebb említettem, rövid kis prózai szövszenetek versről, költészetéről, a költő szerepéről, helyéről a világban, vagy inkább a (szocialista) társadalomban. Egy-két bekezdésnyi szövegek ezek, melyek általában egy oldalt sem tesznek ki, pontosabban egy-két esetben igen, sőt, a másfelet is elérhetik vagy meghaladják: jelen kötet esetében sokkal inkább ezen kis írások terjedelme a fokmérője és mutatója egy-egy költő kanonikus pozíciójának, népszerűségének és tekintélyének (egyébiránt sok esetben érdekes és értékes ön-

⁴⁷ *Levelek Pilinszkynek*, szerk. HAFNER Zoltán, Tata, Új Forrás Könyvek, 2012. 69–70.

⁴⁸ „A levélen Pilinszky alábbi jegyzete olvasható: »Rövid nyilatkozatom így hangzott: Úgy szeretnék írni, mintha egy halálraítélt volna a lektorom.«” HAFNER 2012, 233.

reflexiókról van szó, egy behatóbb vizsgálatnak érdemes lenne foglalkoznia ezekkel az itt megfogalmazódott önképekkel és költészetfelfogásokkal).

A leghosszabban Áprily Lajos, Devecseri Gábor, Erdélyi József, Garai Gábor, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Képes Géza, Mátyás Ferenc, Mezei András, Vas István és Váci Mihály értekezik saját magáról és költészetéről. S ha nem is állnak ezek a szövegek egyenes arányban az antológiában való jelenléttel (ha hasonlóan mérem, mint a '63-as kötetnél, azaz versek-oldalak száma szerint), az az érzésem, ezáltal az ő szereplésük kapja a legnagyobb nyomatókat a kötetben. Az antológiáról és ezekről a nyilatkozatokról ugyanakkor megfogalmazódtak igen kedvezőtlen vélemények is⁴⁹.

A kötetben 81 szerző 257 verse található. Ami a szerzőgárdát illeti, az első kötethez képest értelemszerűen kikerültek az 1964-esből az említett 1963-asban először és utoljára megjelenők, valamint Pilinszky és még jó páran. Nem debütáns, de halála miatt utoljára olvasható a *Szép versek*ben Kis Ferenc, valamint először és utoljára szerepel az antológiában Bodosi György és Bóka László (utóbbi szintén halála miatt), Botár Béla, Maróti Lajos, Polgár István és Szüdi György (utóbbi úgyszintén halála miatt). Megfigyelhető jelenség lesz az antológia további történetében (is), hogy egyes szerzők haláluk után (okán?) debütálnak majd a *Szép versek*ben. Talán a nagyközönségnek való igazi bemutatkozás és költővé avatás kegyeleti aktusa és a halállal járó akaratlan vagy akaratlagos misztifikáció okán, vagy csak prózaian: kompenzációként.

Megjegyzem, a dolgozat további részeiben nem kívánok ilyen aprólékos elemzést adni minden egyes kötettről, mint azt fentebb tettem az első kettő esetében (ez a két kötet egyébként ma is nagyon nehezen beszerezhető, ellenben a későbbi „kötet-hullákkal”). A korszakolás remélhetőleg jól jelzi és rajzolja ki az egyes szerkesztők működését és ízlésvilágát (adott esetben kötelezettségeit). Erre a részletes elemzésre egyrészt az első két kötet viszonyítási pontként való működése miatt volt szükség, másrészt mert ezután bizonyos szempontból jobbra „egy kaptafára” készült könyvekről van szó, leginkább az országos terjesztés okán, s ily módon a szerkesztők működésében ragadható meg azok egyedisége vagy homogenitása.

2. „Szép versekben szerepelni nagyobb dolog, mint önálló kötetet megjelentetni”⁵⁰ – avagy az egyes szerkesztők működése

2.1 A Mátyás – Z. Szalai korszak (1965-1973)

Az országosan terjesztetté és igencsak népszerűvé váló kiadvány az 1966-ban kiadott *Szép versek* 1965-tel nyeri el a sokak által jól ismert, az 1987-es darabig élő, hagyományteremtőnek is mondható formátumát. Azaz: az igazolványkép-méretű kisportrékkal telepöttyözött borítót, a minden évben más (ez évben piros) háttérszínű feliratot, a kötet elején pedig a

⁴⁹ Példának okáért említsük itt Fülep Lajost, s forrásunkra tekintettel a szintén az antológiában szereplő Fodor Andrást, a naplóíró (1965. év): „Lakatos Kálmánék a fasorban várnak bennünket. Vörösök jönnek még, később Steiger Kornél meg Vekerdi is előkerül. Fülep csak az asszonyokkal kezel. Visszaadva a *Szép versek* kötetet, derűsen botránkozik nívótanságán. – Az előzékszövegekből, ó, költők stílusa! érdemes volna statisztikusan kiszedni, hányszor fordul elő bennük a »számomra.«” FODOR András, *Ezer este Fülep Lajossal*, II. köt., Bp., Magvető, 1986. 361.

⁵⁰ KÁLMÁN Gábor interjúja PÉCZELY Dórával. Litera internetes irodalmi folyóirat, 2009. június 6. Letöltés ideje: 2012. szeptember 20. <http://www.litera.hu/hirek/a-szep-versekben-szerepelni-nagyobb-dolog-mint-kotet-megjelentetni>

szerzőlista után található, egész oldalas portrékat, mely a kiadvány egyik fő vonzereje és egyben védjegye lett az elkövetkezendő több mint húsz évben.

A tematikus és sokszor erőltetetten művésziesskedőnek ható portrékat cigarettával, sokszor kalapban-kabátban, az íróasztalnál, roskadozó könyvespolc előtt, távolba révedő, elgondolkodó arccal álló költőkről időszakunkban Koffán Károly ('65), Langer Klára és Sándor Zsuzsa ('66–69), Balla Demeter és Csigó László ('70–73) egy fotó erejéig Vahl Ottó készítették. Minden tematikusságuk és sokszor megmosolyogtató beállításuk ellenére nem egyhangú képekről van szó, és természetesen vannak üdítő és meglepő kivételek közöttük, ilyen például Gyurkovics Tibor 1967-ből röviditallal a kezében, vagy Pákozdy Ferenc és Váci Mihály az 1970-esben, nevük gyászkeretben, előbbi sok kép montázsában, utóbbi arcképe az írógépre tűzve, ill. a későbbiekben már, de számos érdekes, sőt, furcsa, esetleg mára kurióznak számító portré.

Az 1965-ös évet szemlélő kötetből nevezem Mátyás – Z. Szalai korszaknak az 1973-ig, Mátyás Ferenc utolsó szerkesztéséig tartó időszakot, bár tény, Z. Szalai Sándor, a későbbi Gárdonyi-kutató már az első kettőnél is felelős szerkesztőként működött, s Mátyás Ferenc költő, a Magvető szerkesztőjeként mint sorozatszerkesztő csak az 1966-ostól szerepel névleg is a kötet impresszumában. Mindenesetre, mint már fentebb írtam, a „klasszikus forma” elnyerését tekintem egyfajta korszakhatárnak az antológiák történetében. Utolsó közös szerkesztésük az 1971-es, utána még két évig Mátyás Ferenc önállóan válogat, majd egy év „interregnum” (Kardos György szerkesztése) után veszi át a stafétabotot Bata Imre igen hosszú időre.

Röviden kitérve az 1965-ös kötetre: a kiadványban eredetileg nem szerepelt előszó, második kiadásában ugyanakkor már találunk, köszönhetően annak, hogy „napok alatt elfogyott a könyv”. Ezen kis szöveg konstatálja, hogy az antológia néhány év (kettő) alatt „elkötelező hagyománnyá vált”. Mint írja, idén először került nyilvános forgalomba, s „alaposan megrézfált bennünket”. Állítólag külföldről is több ezer példányra érkezett megrendelés, s „apró szervezési hibák” miatt még a Versbarátok Köre tagjai sem jutottak mindannyian a számukra ezek szerint még mindig alanyi jogon járó kötethez. Az előszó legerősebb mondata, mely szerint „Látszólag »magától értetődő« dolog történt, költő és nép szerencsés egymásra találását – hét évszázad örökségének világszínvonalon álló folytatását – jelképezte a vártnál is nagyobb siker” azért kis-sé megmosolyogtatónak tűnik. Mindenesetre megszületett a második kiadás.

Időszakunkban nagy kanonikus mozgásokat nem lehet érzékelni. Az 1965-ös kötetkiadásokra irányuló tervekben kijelölt „élvonalba tartozó költők” jobbára minden kötetben helyet kaptak a „másod-, harmadbéli lírikusok” többsége mellett.⁵¹

Mátyás Ferenc és Z. Szalai Sándor sorozatszerkesztése alatt minden egyes kötetben helyet kapott Baranyi Ferenc, Benjámín László, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Fodor András, Fodor József ('73-ban posztumusz), Garai Gábor⁵², Jékely Zoltán, Ladányi Mihály, maga Mátyás Ferenc, Mezei András, Nagy László, Simon István, Somlyó György, Szécsi Margit, Takács Imre, Takáts Gyula, Vas István, Vészi Endre, Weöres Sándor és Zelk Zoltán.

Az „önmagát közlő szerkesztő” pozíciója vagy gyakorlata maximum elvbeli, és semmiképpen sem tudományos és/vagy irodalmi szempontok szerint közelíthető meg. Nos, mint látjuk Mátyás Ferencnek nem voltak ebbéli aggályai. Az antológiák történetében egyetlen

⁵¹ Vö. VERES-TÓTH 1992, 274.

⁵² Vö. Kádár János levele Garai Gábornak, 1967. január 9. = *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*, szerk. HUSZÁR Tibor, Bp., Osiris Kiadó, 2002. 324–325.

másik összeállító volt, aki maga is költő, a köteteket 2006-2008-ig szerkesztő Háy János. Azt nem tudni, ő hogy viszonyult a kérdéshez, mindenesetre az általa összeállított három kötetben egyetlen Háy-vers sem szerepel.

A regnáló sorozatszerkesztők alatt szintén biztos pozícióval rendelkezett⁵³ (a teljességet ezúttal nélkülözve) *Ágh István*, aki '64 után nem szerepel az 1968-as darabig, de innentől jelenléte folyamatos; *Bella István*, aki az 1966-osban való debütálása után folyamatos jelenléttel bír; *Csanádi Imre*, aki csak az 1969-esből és az 1971-esből maradt ki; *Devecseri Gábor*, aki csak az 1965-ösből maradt ki, majd az 1971-esben már posztumusz szerepel; *Erdélyi József*, akit mindössze az 1968-asból és az 1973-asból hagytak ki; *Hajnal Anna*, aki a '66-ostól folyamatosan része az antológiáknak és *Illyés Gyula*, akinél inkább az a meglepő, hogy hiányzik, de csak egyetlen egyből (az 1966-osból).

Juhász Ferenc, akinél hasonló a helyzet (ő az 1970-esben nincs benne), s aki jó ideig az utolsó előszót jegyzi a *Szép versek 1966*-ban, szintén állandó szereplő. Ezen kiadványban nem is szerepel verssel, bár 10 oldalas, lapszélről-lapszélig tördelt prózai szövege (*A költészet hatalma és reménye*) ugyanazt a tőle már ekkor megszokott sűrű, képekkel tömött, komplex juhászi nyelvet hozza, mint költeményei (s ez az antológiák történetében az egyetlen kötet, amelyben a képeknél megbomlik az alfabetikus sorrend, s Juhász Ferenc mosolyog ránk az elsőről, majd csak utána következik Baranyi Ferenc).

Azután hangsúlyosan jelen van még *Kalász Márton*, akit csak az 1969-esbe és az 1971-esbe nem válogattak be Mátyásék; *Kassák Lajos*, aki az 1967-esben már csak posztumusz kap helyet; *Károlyi Amy*, aki 1966-os debütálásától kezdve folyamatosan jelen van; *Képes Géza*, aki tárgyalt sorozatszerkesztőink működésének mindössze első és utolsó kötetében nem kapott helyet; *Nemes Nagy Ágnes*, aki mindössze az 1970-esben és az 1972-esben nincs benne; *Papp Lajos*, aki a '71-est és a '73-ast hagyta ki; *Rónay György*, akit csak az 1972-esbe nem válogattak be; *Sinka István*, aki az elejétől törzsszerző volt, majd 1969-ben már posztumusz van jelen; *Sipos Gyula*, akit az 1973-asból hagytak csak ki; *Tornai József*, akit hasonlóan Sipos Gyulához csak 1973-ban; valamint *Váci Mihály*, aki pedig Sinka Istvánhoz hasonlóan végig rendszeres szerző, és az 1970-esben szerepel posztumusz.

Alkalmanként szerepel⁵⁴ Mátyás Ferencnél és Z. Szalai Sándornál a teljesség igénye nélkül *Bari Károly*, a '70-esben közlik először; *Berda József*; *Bertók László*, aki még éppen Bata Imre előtt, 1973-ban mutatkozik be; *Buda Ferenc*; *Csukás István*; *Dobai Péter* '71-es debütálással; *Eörsi István*; *Gellért Oszkár*; *Gergely Ágnes*; *Gyurkovics Tibor*; *Hajnal Gábor*, ő csak az 1967-esben szerepel; *Héra Zoltán* '69-es első közléssel; *Jankovich Ferenc*; *Kálnoky László*, aki csak 1969-ben került be először az antológiába; *Kertész László*, aki egyike azoknak, akik eleve posztumusz kerültek be az antológiába úgy, hogy előtte még nem szerepeltek benne, mintegy utólagos elismerésként; *Kiss Benedek* '70-es első közléssel; *Kiss Tamás*; *Kormos István*, aki 1963 után az 1970-esben „tér vissza”; *Lakatos István*; *Lator László*, aki az utolsó Mátyás-szerkesztette kötetben, a '73-asban mutatkozik be⁵⁵; *Marsall László*; *Orbán Ottó*; *Pákozdy Fe-*

⁵³ A „biztos pozíció” maximum 3 gyűjteményből való hiányzást jelent.

⁵⁴ Az alkalmankénti jelenlét 3 hiányzástól egyetlen szereplésig terjed.

⁵⁵ „Kardos barátságosabb, mint valaha. (...) A *Szép versek* korrekciója ürügyén fölírja javaslataimat. Ígéri, hogy Latort megpróbálja belopni már az idej kötetbe.” – írja 1972-ben Fodor András. Majd 1973-ban: „Latort végre bevették a *Szép versek*be. Ez az én művem. Még levelet is írtam miatta a szerkesztő Mátyás Ferencnek.” FODOR András, *A hetvenes évek. I-II. kötet, 1970-1974. Bp., Helikon, 1995.*

renc gesztusértékűen, az 1970-esben posztumusz; *Parancs János* egyetlen egyszer, 1970-es debütje alkalmával; *Petri György*; *Pilinszky János*, aki 1964-es afférja után majd a '71-esben tér vissza s utána rendszeres szerző; *Rába György*; *Simonyi Imre* '66-os debütálással; *Szepesi Attila* '71-es első közléssel; *Székely Magda*; *Takács Zsuzsa* '72-es bemutatkozással; Tóth Árpád lánya, *Tóth Eszter* '67-ben először; *Utassy József* '68-as debütálással; s említenünk kell még *Végh Györgyöt* egyetlen, '73-as szereplésével és *Veress Miklóst* 1970-es debütjével.

A kötetek végén található életrajzi jegyzetek az 1972-es kötetig található meg a könyvekben, majd ezután teljesen eltűnnek. Sémájuk általában a születési idő és hely után vagy a legutóbbi vagy az összes megjelent verseskötet felsorolása. Két kivétel van, az 1969-es, ahol egészen hosszan (legalább 5-6 sorban) fejtegetik a kivétel nélkül „költő” foglalkozásnévvel (is) ellátott szerzők életrajzát, valamint az 1970-es, ahol megjelölik azokat a folyóiratokat, ahonnan az adott költő verseit válogatták.

Ezen hosszas felsorolásokra a kanonikus műveletek és mozgások megfigyelése, valamint a megfelelő következtetések levonása miatt volt szükség. A minden kötetben helyet kapókról elmondható, szemlélve a névsort, hogy jobbára ma is ismert és elismert nevekről van szó, eltekintve kevés kivételtől (pl. Garai, Mátyás). A pár hiányzással rendelkező, ám szintén rendszeresnek mondható szerzők között arányaiban szintén ez a helyzet, egy-két meglepő név van, akiket inkább a fentebbi kategóriába vártam (Illyés, Juhász), s pár azóta (méltán?) elfeledett. A legnagyobb szórás természetesen az alkalmanként szereplők között található. Az megállapítható, hogy jórészükről ma már hosszabb utánajárás nélkül nem igazán tudni, kik voltak. Mindenesetre vannak itt ekkor, jobbára halál okán kieső nagy öregek (pl. Berda, Kaszák) és induló, később rendszeres szerzővé előlépő és ma is ismert és elismert nevek (Bari, Bertók, Buda, Csukás, Gergely Ágnes, Kálnoky, Kiss Benedek, Kormos, Lator, Orbán, Petri, Pilinszky, Rába, Utassy).

Megjegyzem és elismerem, hogy az ilyen kvóták és mércék felállításakor, s ezen vizsgálat során magam is szelektálást végzek, és minden objektivitásra és tényszerűségekre való törekedés közepette is valamelyest egy sajátos kánon(szemlélet) formálódik ezeken a lapokon. Ez nem a szubjektivizmus vagy a részrehajlás beismerése, hanem mindennemű kánonnal és kánonvizsgálattal foglalkozó munka szükségszerű velejárója.

Egyetlen, két szerkesztővel fémjelzett korszakunkról elmondható, hogy minden ízlésbeli kilengés és politikai kötelezettség, esetleg nárcizmus (önközlés) ellenére, ha jókora szórással is, de a ma is ismert és elismert szerzők jobbára megtalálhatók voltak a *Szép versek*ben, s ez az időszak alapozta meg és futtatta fel az antológia egykorú és későbbi sikerét is. Megfigyelhető ez a példányszámok meredek felfelé ívelésén és indokolható a képek beiktatásával, valamint a szerzői sokféleséggel. Hogy azután egyrészt Z. Szalai Sándor miért „kopott el” Mátyás Ferenc mellől a szerkesztésben, és hogy Mátyás miért került el az antológia összeállítójának pozíciójából, annak kiderítése további kutatás tárgya lehet.

2. 2. A Bata-korszak Kardos György-keretben (1974–1985)

Bata Imre a *Szép versek* történetének legtovább pozícióban lévő sorozatszerkesztője. Az *Élet és Irodalom* főszerkesztőjeként ('82-'91-ig) egyébként is jelentős irodalompolitikai hatalommal bíró Bata az 1975-ös darabtól kezdve az 1984-esig volt a kortárs líra szemlélője és kánonalakítója, tíz kötet válogatója. De Mátyás Ferenc után nem ő következett rögtön.

A *Szép versek* 1974-ben azt találjuk, hogy *Megjelent a Magvető Könyvkiadó fennállásának 20. esztendejében* (1975), felelős szerkesztője Kardos György. Az egyébként a korábbi évekhez képest igen karcsú könyv ezen túl semmiféle újdonsággal nem szolgál. A már megszokott, rendszeresen jelen lévő és az alkalmanként bekerülő szerzőkön túl a debütálókat érdemes megemlíteni, ugyanis a '74-esben szerepel először Baka István, Páskándi Géza, Solymos Ida, Székely Dezső, Tamkó Sirató Károly és Tandori Dezső. A „húzónevek” tekintetében a Magvető igazgatója biztosra ment, a Mátyáséknál minden kötetben szereplők közül csak Benjámin Lászlót és Fodor Józsefet hagyta ki, még Mátyás Ferenc is megkapta azt az elismerést, hogy alkotóként része lehetett továbbra is a *Szép versek*nek, s még lesz is hosszú éveken át. Kardos György fogja szerkeszteni az 1985-ös, Bata utolsó válogatása utáni és Ilia Mihály első és egyetlen közreműködése előtti kötetet is, s az összes Bata-korszakbeli könyvnek ő a felelős szerkesztője.

Bata Imre sorozatszerkesztői működésének tárgyalását érdemes a fentebb Kardosnál is kihangsúlyozott debütálókkal kezdeni, kvázi Bata „felfedezettjeit” számba venni az évek során a *Szép versek* számára.

Ők 1975-ben, az első szerkesztés alkalmával Banos János, aki egyúttal keretbe is foglalja Bata működését, hiszen az utolsó általa szerkesztett kötetben, az 1984-esben szerepel másodsor és utoljára; Bolgár György, akinek ez egyetlen szereplése is egyben; Kiss Anna; Nyilasy Balázs; Oravecz Imre; Tóth Endre és Vasadi Péter. Halála miatt posztumusz szerepel Simon István, aki eddig minden kötetben helyet kapott.

1976-ban Benkő Attila; Bényei József (egyetlen szereplése); Csuka Zoltán; Gutai Magda; Iluh István (szintén egyetlen szereplése); Sarkady Sándor és Vitó Zoltán szerepel először. Itt megemlítem még Petri Györgyöt, akiről tapasztalatom szerint él a tévhit, hogy ez az első megjelenése, viszont ez már a második, igaz, szilenciuma és ellenzékisége miatt korszakunkban majd csak 1988-ban tűnik fel újra a *Szép versek*ben, de szereplése onnantól töretlen.

Folytatva a sort, 1977-es „felfedezett” Balázsovcics Mihály; Döbrentei Kornél; Kiss Irén; Kodolányi Gyula és Szöllősi Zoltán. Meghalt Hajnal Anna, Kormos István és Nagy László, három, a hatvanas-hetvenes évek lírájában meghatározó alkotó. Utóbbinak egyébként sikerül az a bravúr, hogy az 1978-as kötetben is megtaláljuk posztumusz verseit, tehát két évvel halála után is helyet kap egy kortárs lírai antológiában⁵⁶. S a kiadvány valamelyes különlegessége, amire az 1966-os után és az 1987-es előtt nincs példa, s nem tudni, mi indokolta, hogy Illyés Gyula előszót írt hozzá.⁵⁷

Az 1978-asban mutatkozik be az olvasóközönségnek Nagy Gáspár, Pintér Lajos és Szentmihályi Szabó Péter, Vihar Bélának pedig halála okán ez az utolsó szereplése.

A *Szép versek* 1979-ben szerepel először (és '84-ben másodsor és utoljára) Hegedüs Géza; „debütáló” Hervay Gizella; először és utoljára válogatják be Karácsondi Imrét; s „első-

⁵⁶ Nagy László 1978. január 30-án halt meg, a látszólagos anomália oka a korábban kifejtett megjelenési metódus: a *Szép versek* 1977 1978 tavaszán, a *Szép versek* 1978 pedig 1979 tavaszán jelent meg.

⁵⁷ Címe *Ének a ketrecből*, alcíme *Vers prózában*. Reznált, lírai hangvételű kispróza. Utólag kulcskérdésnek tűnik, és a kötetek későbbi sorsával kapcsolatban fájdalmas aktualitást hordoz mondata: „Készítsünk hát helyet ennek a zengő ketrecnek is valami rezervátumban vagy skanzenben?” Dolgozatom címe is ebből az írásból való idézet.

bálozó” még Osztóján Béla és említendő még az 1963-as, tehát az első kötet után visszatérő Tóth Éva.

Az 1980-as évet szemlélő darabban debütál és szerepel utoljára Béri Géza; azután először szerepel még Kárpáti Kamil; Kemenczky Judit; az „arctalan nemzedékhez” tartozó, az *Élet és Irodalomban* korábban Nagy László által bemutatott, sőt „elkeresztelt” Szervác József; valamint a szintén az említett körből Tóth Erzsébet.

A '81-esbe került be először Czigány György; gesztusértékűen, hiszen halála előtt egyszer sem szerepelt, most pedig posztumusz került beválogatásra Gábor Zoltán, Komlós Aladár, és Novotny Vilmos (egyszerre három olyan alkotó, aki halála előtt nem!); valamint első megjelenése Kántor Péternek; Parti Nagy Lajosnak és Rakovszky Zsuzsának (neve a kiadványban ível szerepel). Meghalt Bárdosi Németh János és az eddig minden egyes darabban (így ebben utoljára) szereplő Zelk Zoltán.

Az 1982-esben debütált a *Szép versek* olvasói számára Asperján György (még az egy évvel későbbiben is szerepel, és többet nem); Csordás Gábor; posztumusz, de először és utoljára Pinczési Judit; valamint Sumonyi Zoltán és Zalán Tibor. Tíz év után újra „visszatért” Bari Károly, meghalt Hervay Gizella és Jékely Zoltán. Utóbbi csak az előző évből hiányzott, egyébként az indulás óta törzsszerzője volt az antológiának.

A *Szép versek* 1983-ban Győri László; Kapecz Zsuzsa; Labancz Gyula és Téglásy Imre mutatkozik be, utóbbinak egyben utolsó szereplése is ez. Tíz év utáni visszatérő Buda Ferenc, s 20 év utáni pedig az ez előtt a legelső *Szép versek*ben szerepelt Vidor Miklós. Meghalt Illyés Gyula, aki hasonlóan Nagy Lászlóhoz, még a következő évi antológiában is posztumusz képviselteti magát.

S a Bata Imre által szerkesztett utolsó *Szép versek*ben mutatkozik be Fábri Péter (utána többet nem kerül beválogatásra), Gécz János és Rapai Ágnes.

Minden egyes kötetben ('75-'84-ig) szerepel vagy alig kell nélkülöznünk egy-kettőből Ágh Istvánt, Baranyi Ferencet, Bella Istvánt, Bertók Lászlót⁵⁸, Bisztray Ádámot, Csoóri Sándort, Csorba Győzőt, Csukás Istvánt, Döbrentei Kornélt, Fodor Andrást, Garai Gábort, Gergely Ágneszt, Héra Zoltánt, Illyés Gyulát, Jánosy Istvánt, Jékely Zoltánt, Juhász Ferencet, Kalász Lászlót és Mártont, Kálnoky Lászlót, Károlyi Amyt, Képes Gézát, Keresztes Ágneszt, Keresztury Dezsőt, Kiss Benedeket, Kiss Dénest, Marsall Lászlót, Mátyás Ferencet, Mezei Andrást, Oravec Imrét, Orbán Ottót, Pákolitz Istvánt, Parancs Jánost, Páskándi Gézát, Rab Zsuzsát, Rába Györgyöt, Raffai Saroltát, Rákos Sándort, Rózsa Endrét, Simonyi Imrét, Somlyó Györgyöt, Szepesi Attilát, Szécsi Margitot, Takács Imrét, Takács Zsuzsát, Takáts Gyulát, Tandori Dezsőt, Tornai Józsefet, Tóth Bálintot, Utassy Józsefet, Vas Istvánt, Veress Miklóst, Vészi Endrét, Weöres Sándort és Zelk Zoltánt.

A továbbiakban, megkímélve az olvasót az újabb felsorolásoktól, elmondható, hogy Bata a debütálókkal nem mindig húzott jót, illetve, hogy az ő idején működik a legteljesebben a (nevezzük úgy) „kegyeleti közlés” gyakorlata, ami minden bizonnyal a kompenzáció érdekes formulájaként működött.

⁵⁸ „Bisztray a napokban várja új kötetét, de nagyon tud örülni az én antológiám elkészültének. Erre iszunk. Újra meggyőződöm a fiú nemes altruizmusáról. Rávette például Batát, hogy a *Szép versek* szerkesztőjeként nevezze be a kötetbe Bertók verseit is.” (1976. év) FODOR András, *A hetvenes évek - Napló (1975-1979)*, Bp., Nap Kiadó, 1996. 253.

A szerzői törzsgárda szemrevételezésénél feltűnhet, hogy jócskán bővült a kör Mátyásékhoz képest, s a generációváltást jelzi már bizonyos szerzők állandó jelenléte (Ágh, Kiss Benedek, Oravecz, stb.). Ugyanakkor a „nagy öregek” jelentős része, sőt többsége is meg tudta őrizni pozícióját, olyan nem nagyon történik, hogy elfelednek valakit, az arra érdemesnek találtak posztumusz is beválogatásra kerülnek. Az indulás környékén, illetve azután periférikusan, alig-alig vagy egyszer-kétszer szereplő költők Batánál vagy teljesen kikopnak vagy rendszeres szerzővé lépnek elő, utóbbi esetben nem érdemtelenül (Ágh, Kormos, Rába, Utassy, stb.).

Ugyanakkor megfigyelhető és megállapítható, hogy a „beállt” szerzőgárda, és a válogató személyének megszokottsága okán a kanonikus folyamatok, mozgások szempontjából talán a legkevésbé izgalmas időszak ez. Természetesen kérdés, hogy mennyire olvasták ezeket a köteteket, és mennyire képezték mindössze a „kulturált, modern lakásbelső”, az értelmiségi, szocialista enteriőr részét. A szakmai érték és a reprezentatív szerep viszonya ebben az időszakban a legkevésbé vitatott, kevésbé, mint az indulás környékén, és kevésbé, mint 1990 után.

Röviden kitérve erre a Kardos György által szerkesztett 1985-ös kötetre, akárcsak az 1974-es esetében, a debütálók miatt érdemes szólni róla, a törzsszerzők „megőrződtek” Bata Imrétől. Ekkor szerepel először és korszakunkban utoljára a Szerváchoz és Tóth Erzsébethez köthető Csajka Gábor Cyprian; debütál a magvetős szerkesztő Deák László; azután Fodor Ákos; Györe Balázs; Imre Flóra; Kemsei István; Kukorelly Endre; Lukács Sándor; Mező Ferenc; valamint első és utolsó közlése ez Hajdu Ferencnek. Meghalt Kálnoky László, és utoljára szerepel benne az „összerkesztő” Mátyás Ferenc, aki nem halt meg, hanem gyaníthatóan a későbbiekben nem találtatott elég jónak.

A korszak képei a legkevésbé fantáziadúsak, kivétel nélkül portrékról van szó, melyek sok esetben évekig ugyanazok több kötetben át. A készítők Balla Demeter, Csigó László és Vahl Ottó, mint az antológia hivatalos fotósai, s csak 1982-től fordult elő, hogy más neve került az adott portré alá, már korszakunk végéig egyre sűrűbben.

2.3 *Ilia Mihály és a „kánontörés” (1986)*

Mielőtt rátérnék az Ilia Mihály által fémjelzett kötetre, röviden meg kell említenem egy érdekes jelenséget, mely a kor antológiáihoz és a Magvető Kiadóhoz kötődik, a *Költői jelenlét* című antológiát, mely 1985 és 1988 között jelent meg.

A címe *Híradás az év lírájáról*. A fülszöveg tanúsága szerint: „A most első ízben megjelenő antológia a jövőben folyamatosan, minden évben kiadásra kerül. Elsődleges célja költészetünk s ezen belül is a Magvető költőinek népszerűsítése. Az antológia minden esetben az adott év versesköteteiből közöl igényes válogatást, szerzőnként mintegy 100–250 sornyi terjedelemben.” Mielőtt elhamarkodott következtetéseket vonnánk le, tehát megállapítható, hogy alapvető különbség a *Szép versek*hez képest, hogy egy magvetős „házi antológiáról” van szó, s mint ilyen, verseskönyveket alapul vevő kiadás lévén eshetett meg az, hogy az első, 1985-ös kötetben szerepel Babits Mihály vagy a cca. húsz éve halott Áprily Lajos is. A kötetek szerkesztője a kiadónál dolgozó Parancs János volt. Az antológia végül négy kötetet ért meg.⁵⁹

Kardos György halála után Jovánovics Miklós lett a kiadó igazgatója, az 1986-os *Szép versek* összeállítására pedig a szegedi Ilia Mihályt, a „folyóirat nélküli főszerkesztőt” kérték fel. Egy olyan embert, aki az egyik legkiterjedtebb (határokon átívelő) irodalmi kapcsolatrendszerrel rendelkezett a korban, valamint az akkori folyóirat-struktúrának és irodalmi mozgá-

⁵⁹ *Költői jelenlét - Híradás az év lírájáról*, szerk. PARANCS János, Bp. Magvető 1985–1988.

soknak avatott ismerője volt, maga is gyakorló szerkesztő és irodalomtudós. Ő maga így emlékezik vissza erre az időszakra:

„...semmi dokumentumom nincs arról az antológiáról. Székely Magdi (egykori hallgatónk) volt a kiadói szerkesztő, vele működtem együtt. E kiadás után a kiadó nem kért föl újabbra. A kedvem is elment tőle, mert mindenki benne akart lenni és egyenesen vagy kerülő úton üzengettek, hogy vegyem be őket az antológiába. (Ha jól emlékszem, nem régen Baranyi Ferenc vádol valami visszaemlékezésében, hogy őt nem akartam bevenni⁶⁰). Kicsit riasztott az is, hogy nem az egész évi "termést" kellett figyelembe venni, hanem már nyáron le kellett zárni a gyűjtést. És ha októberben jelent meg az év legjobb verse, az már nem kerülhetett bele. Ilyen apró, kellemetlen élményeim miatt is elment a kedvem tőle. De ha elment is, nem kértek föl újra. Volt valami elképzelésem, hogy a szép vers nem az, amit feszt szavalnak, de hát ez az antológiásorozat éppen azért szerkesztődött a kiadónál, hogy az írók fényképe és a hagyományosan szép vers kerüljön az olvasó elé. Látszólag minden évben sikert jelentett a magyar költészetnek, valójában egy megrögzött, részben elavult versízlést konzervált a házi könyvespolcon. Nem volt tudatos, hogy én szembe mentem ezzel az ízléssel, de a gyakorlatom szerint mégis. Amikor erre rájöttem, olyan fáradtnak éreztem magam, hogy fölöslegesnek véltem ez ellen hadakozni úgy, hogy újabb kötetet vállaljak. De ismétlem, nem bíztak meg újabbal.”⁶¹

Hogy miben rejlik ez a „szembemenetel”? A kötetet megnézve, nem tűnik fel semmi különös. A jól megszokott borító, a jól megszokott képek, kilencvenkét arc, 77 ezer példány. Viszont az eddigi metódus szerint vizsgálva az antológiát, hamar kibukik az első jelentősebb különbség az eddigiekhez képest. Debütál Aczél Géza, Csiki László (!), Kőrössi P. József (!), Mészöly Miklós, Petőcz András, Petrőczy Éva, Simai Mihály, Szilágyi Ákos, Várady Szabolcs, Varga Imre (!) és Zelei Miklós. Tizenegy „elsóbálozója” még egy antológiának sem volt. Fekete kerettel, utoljára szerepel Benjámin László, Hajnal Gábor, Héra Zoltán és másodízben, de utoljára így Kálnoky László. Csaknem húsz év után visszatér az antológiába Horgas Béla, Kovács István és Mezey Katalin.

A legnagyobb erény azonban természetesen nem csupán a minden eddiginél több debütáló ténye, sokkal inkább, hogy a korábban favorizált „nagy öregek”, kihagyhatatlannak bizonyuló „állócsillagok” (Csoóri, Juhász, Vas, stb.) oly módon vannak jelen, hogy nem kerülnek az „előretoltak” szerepkörébe. Azaz: kirívó felülreprezentáltság nincs a kötetben, sem oldalszám, sem pedig versszám tekintetében, alighanem az antológia történetének egyik legkiemeltőbb kötetről beszélünk.

A recepció ugyanakkor „nem nőtt fel” az antológiához. Összesen öt recenzió született a könyvről, s ezek közül a volt szerkesztő Bata Imréné az *Élet és Irodalom* hasábjain az, amely igazán figyelmet érdemlő.⁶² Az írás vizsgálatom szempontjából legfontosabb passzusa arra a kérdésre is reflektál, hogy milyen szerepe van (volt) a *Szép versek*nek ekkoriban. „Van azonban a gazdagságnak hátránya is: sok a beérkezett poéta, a jelentkezők özönével ezért mostoháiban bánunk. Így voltam velem én is, így van velem Ilia Mihály is. Bár nem a Szép versek az a

⁶⁰ Vö. ÉZSIÁS Erzsébet, *Az örvénylelkű fiú*, Bp., Papirusz Book Kiadó, 2007. 163–165. Mint Baranyi mondja, végül benne volt a kötetben, így alighanem egy rosszindulatú és hazug besúgói jelentésről van szó.

⁶¹ ILIA Mihály levele BÍRÓ-BALOGH Tamásnak. 2012. szeptember 3.

⁶² BATA Imre, *Hány költőnk van? Élet és Irodalom* 1987/23, 11.

tér, amin a jelenlét a beérkezés nyilvánvalósága is, kérdés, vajon van-e olyan tér? Bizony nincsen. Ahogy nincs fiatalok grüндolta tér sem. Tehát mégis számít valamit, hogy megjelenik-e valaki a Szép versek című antológiában!” Majd az utolsó bekezdésben olvasható az, ami Ilia Mihály szerkesztésének alighanem igazi jelentőségét adja, s magyarázatot is az általam egyes debütálóknál elhelyezett felkiáltójelekre: „És üdvözet azoknak a kiváló poétáknak – Csiki Lászlónak, Kőrössi P. Józsefnek és Varga Imrének – akik a határokon túli magyar kultúrákból jöttek és találtak éppúgy haza, mint ahogy korábban hazatalált Páskándi Géza is...”

Kardos György halála ide, a politikai változás szelének kezdeti fuvallata oda, Ilia Mihály szerkesztése, minden erénye és újítása ellenére is csak bizonyos kezdeményező lépései, s nem bemutatott, teljes koncepciója miatt illethető olyan súlyos szóval, mint a „kánontörés”. A szerkesztő példátlan tájékozottsága és tájékozódása nagyban hozzájárult a *Szép versek* kánonjának későbbi nyíltabbá válásához, s a kiegyensúlyozott, határokon túlra is figyelő, ízléses válogatás megvalósítása szinte példátlanul mondható az antológia történetében, egészen napjainkig. Mindennek fényében sajnálhatjuk, hogy, mint írja „ismétlem, nem bíztak meg újjal”.

2. 4 Alföldy Jenő – olvadás – visszatérő előszók (1987–1990)

Korszakunk utolsó négy kötetét, az 1987-es, 1988-as, 1989-es és 1990-es darabokat az irodalomtörténész Alföldy Jenő jegyzi, aki ekkoriban az *Élet és Irodalom* szerkesztőjeként is működött. Érdekeségük abban rejlik, hogy pontosan megfigyelhetők bennük a bekövetkező, a politika és az élet minden területén érzékelhető gyökeres változások, az általam már a dolgozat elején cezúraként meghatározott rendszerváltás jelei. Mindezek szövegszerű lecsapódása az egyes antológiákban további vizsgálatok tárgya lehet, jelen esetben szem előtt tartva az eddigi metódust, az egyre több határokon túli, eddig politikailag nemkívánatos és/vagy nyugaton élő szerző megjelenésére gondolok itt elsősorban.

1966 és az illyési kitérő után visszatér az előszók írásának (esetleg: íratásának) gyakorlata, mind a négy kötetben egy-egy „nagy öreg”, az 1987-esben Vas István, az 1988-asban Juhász Ferenc, az 1989-esben Csorba Győző, az 1990-esben pedig Csoóri Sándor jegyzi az előszót. Röviden kitérve ezekre, az 1987-esben Vas a költészet hasznáról, illetve annak hanyatlásáról elmélkedik, példányszámokat hozva, nemzedékének indulását felidézve. Mint írja, egyfajta „használati utasítást” kíván adni az olvasónak, javasolva, vegyes ízelítőként fogja fel az antológiát, szemezgesse belőle, s ha kedvet kap egy-egy költőhöz, szerezzé be annak kötetét is. Írása egyébként kellemes, jó stílusban megírt, egyáltalán nem didaktikus, nyugodt hangvételű kisesszé. Juhászé az 1988-asban *Tutaj a Tűzözönön* alcímmel jelent meg, s így kezdődik: „Nincs kedvem versgyűjteményhez előszót írni. Nincs ehhez semmi kedvem. Nem a vershez nincs kedvem. A versnek kell a hódolat. A léthez kell a hódolat.” S innen egy olyasféle áradása indul meg a képekkel zsúfolt, többszörös szókapcsolatokkal operáló, bekezdéseket nélkülöző szövegnek kilenc oldalon át, melynek során, az előszó olvasója, hiába a szöveget „alkalmi írásként” pozicionáló kötetbeli kontextus, kénytelen ráébredni, hogy valójában (próza)verset olvas és a líraértés hagyományos nehézségeivel küzd. Az 1989-es előszót Csorba Győző jegyzi *Kétágú fuvola* alcímmel. Vassal ellentétben vállaltan és kimondottan didaktikus esszéről van szó, a vers morális hasznosságát igyekszik bizonyítani (hosszú fogságban a kívülről tudott versek nyugtató hatása, stb.). Az olvasónak azt tanácsolja: érezze a versek ritmusát, képeit, majd ars poeticájáról szólva azt írja, „azért írok, hogy embertársaimnak segítsék élni.” Csoóriról és az 1990-es előszóról szólva (*Előszó – Két tételben*) pedig elmond-

ható, hogy sokkalta érdekesebbek a bevezető futamok, melyekben elmondja, hogy felmérések szerint a század végén csökken az irodalom iránti érdeklődés, s ha bekövetkezik, ti. az irodalom- és költészettelen világ, az a teljes elembertelenedés kora lesz. S hogy izraeli útján, melyet nagy örömmel várt, örülvén, hogy elszakadhat a napi politikai csatározások kisszerű világából (!) milyen váratlanul érte a felkérés, hogy tartson beszédet, melyet *A költő, mint forradalmár* címmel írt meg és adott elő, s iktatja az 1990-es kötet elé előszó gyanánt. Az előszavak visszatértének okait nem látni tisztán, mindenesetre evidensnek tűnik, hogy a hanyatló népszerűségű antológiákat egy-egy nagy költő mintegy „legitimálja” ezzel a gesztussal.

A *Szép versek 1987* az utolsó antológia, amely a klasszikusnak mondható, „rácsos” védőborítótól jelent meg. Debütál benne az erdélyi Kányádi Sándor, Márton László, a szintén erdélyi Szócs Géza, 1963 után kerül újra beavogatásra Tamási Lajos, valamint Tasnády Attila és a vajdasági Tolnai Ottó bemutatkozása is ebben a kötetben történik meg. Struktúráját tekintve is igazodik a hagyományokhoz, talán attól eltekintve, hogy az előző évihez hasonlóan kiegyensúlyozottságra törekszik, ami a reprezentativitást illeti. A kötet egyetlen halottja Garai Gábor, aki 1963-tól 1987-ig minden antológiában helyet kapott.

Az 1988-as darabtól változik a kötet külsínre is. Vastagsága a megszokott, kötése ugyanakkor puha lesz, valamiféle sajátos, különböző színekben játszó vaktérképpel a borítón, s ez a küllem marad az 1990-es, utolsó általunk tárgyalt kötetig, hátoldalon a szerzőlistával. A képek 1988-1989-ben még nagyalakúak, majd az 1990-esben már csak igazolványkép-méretűek, egyszerre 4 darabbal egy oldalon. A „hanyatlás” jelzője lehet tehát a sima papírkötés, valamint, hogy a fényképek már csak matt papírra lettek nyomva, nem pedig fényképp nyomóra (bár ez utóbbi már az 1979-es kötettől megfigyelhető), majd pedig a képek mérete is csökken.

Az 1988-asban mutatkozik be Bódi Tóth Elemér; visszatér sok év után Eörsi István(!); „debütál” az erdélyi Farkas Árpád; a nyugaton működő Határ Győző; napjaink meghatározó költője, Kemény István; a szintén erdélyi Lászlóffy Aladár; visszatér Petri György, ami élesen rávilágít a rendszer hanyatlására; valamint először szerepel Simor András; Székely János Erdélyből; Szikszai Károly; a felvidéki Tózsér Árpád és Vári Attila.

Az 1989-esben Babics Imre; a hazatérő Faludy György (ne feledjük, már 1990-ben kiadott kötetéről van szó); Ferencz Győző; Horváth Elemér; Kartal Zsuzsa; Keszeli Ferenc; Markó Béla(!); a szintén napjainkban jelentős hatást kifejtő Marno János (itt még hosszú ó-val); posztumusz Márai Sándor (a legnagyobb jelentőségű közlés); Szabó Antal; Szilágyi Eszter Anna; posztumusz Sziveri János; Thinsz Géza; Tűz Tamás és Varjas Endre mutatkozik be. Ez tizenöt debütálót jelent, többet, mint Ilia Mihály köteténél. Ugyanakkor nehéz nem észrevenni, hogy a posztumusz elismerésként funkcionáló *Szép versek*-közlés, ami Bata Imre működésének idején virágzott, az első állami cenzúrát nélkülöző kiadványban is kulcsszerepet kap. A kötet halottja még Képes Géza, aki szintén a régi „törzsgárdához” tartozott.

Utolsó tárgyalt kötetünk némileg kilóg a sorból, hiszen 1991-ben jelent meg, jóval a cezúra után, ám annak okán kell figyelmet szentelnünk neki, hogy az 1990-es év „terméséből” válogatott Alföldy Jenő, valamint formátuma és korpusza még jelentősen a korhoz köti, a nagyobb változás majd ezen antológia és az 1991-es között érzékelhető.

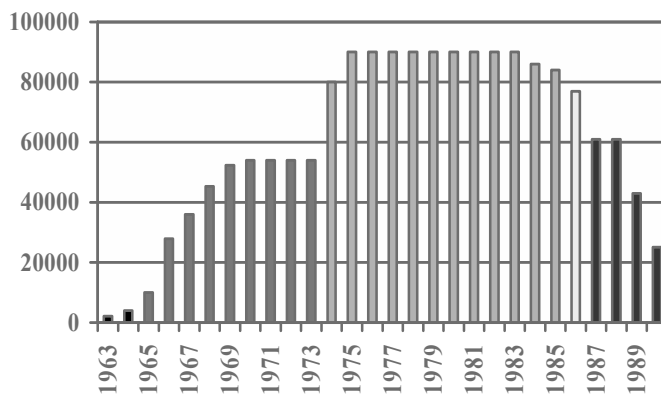
Debütál Balaskó Jenő; Baránszky László; Bodor Béla; Csengery Kristóf; a nyugati magyar irodalom jelentős képviselője, Gömöri György; Kenéz Ferenc; az erdélyi Kovács András Ferenc és Lászlóffy Csaba; Magyar László András; Polgár László; Villányi László és Visky And-

rás. A legnagyobb visszatérő a korábban említett Békési Gyula, fekete kerettel szerepel Csánádi Imre, Szécsi Margit és Thinsz Géza.

A „rendszerelváltó kötetek” jelentősége tehát, mint láthatjuk az új, eddig az időszakig politikailag tiltott szerzők beemelésében, a szerkesztői merítési lehetőségek jelentős kiszélesítésében ragadható meg (kérdés, hogy hol maradt el az ún. neoavantgárd és holdudvara?). Általánosan elmondható az is, hogy azon kiszorultak, akik most vagy visszakerültek, vagy méltán végre bekerültek, jobbra rendszeres szerzőkké is váltak a későbbiek során, illetve a tárgyalta négy kötetben.

2.5 Példányszámok, recepció

Az egyes kötetek példányszámairól szólva már említésre került, hogy az első két kötet bibliofil kiadványként jelent meg 2100-as és 4000-es példányszámával, majd a könyvesbolti forgalomba került *Szép versek 1965* első kiadása 9200, második kiadása 10 ezer példányt jelentett. A Mátyás – Z. Szalai korszakban, a „*Szép versek*-divat” beindultával figyelhető meg a meredek felfelé ívelés, majd Bata Imre szerkesztéseinél látható az elképesztő, 90 ezres nagyságrendek körüli stagnálás, s a nyolcvanas évek második felétől a mélyrepülés (mindezt lásd 1. ábra)⁶³.

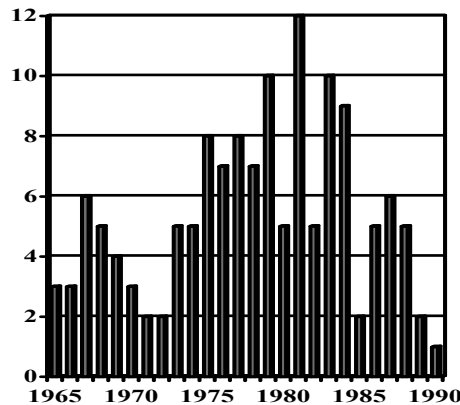

1. ábra, a példányszámok alakulása

A recepcióról szólva elmondható, hogy az első két kötetnek semmiféle kritikai visszhangjára nem találtam, sőt, az első, recenziókat generáló kiadvány majd az immár országos terjesztésű *Szép versek 1965* lesz, mondhatnánk, értelemszerűen. A 2. ábrán szintén számszerűsítve láthatók az egyes kötetekről megjelent kritikák, s mint feltűnik, ez igen hullámzó képet mutat. Az ismertetések jellegét tekintve két uralkodó tendencia figyelhető meg a *Szép versek* kritikusai körében, az egyik, s amelyről már korábban szó volt, a tételes listakészítés arról,

⁶³ DÁVID Anna: *Szép versek 1963–2003 = Szép versek 2003*, szerk. KERESZTURY Tibor, Bp., Magvető, 2003. Azon köteteknél, ahol nincs feltüntetve hátul a pontos példányszám, ezen kiadvány összesített statisztikájára tudtam csak támaszkodni. Ugyanakkor a szintén itt található szerzőlista, mely azt hivatott bemutatni és összesíteni, kik és melyik évben szerepeltek a *Szép versek*ben sok helyen hibás, így a kiadványokban szereplő költők számbavételekor minden esetben az eredeti kiadványokra és saját összesítésemre támaszkodtam.

hogy ki hiányzik az adott évi kötetből, a másik pedig valamiféle esszéisztikus merengés líránk jelenlegi (tehát akkori) helyzetéről. Mindkét módszer esetén elmaradhatatlanok a jobbra szubjektív verskiemelések, a recenzensnek tetsző darabok érintése. Megfigyelhető tendencia, hogy hagyományosan az *Élet és Irodalom* az a folyóirat, amely minden évben beszámol az egyes kötetekről - napjainkban is. Az éles kritikai hangot szinte teljes egészében nélkülözik a korszak *Szép versek*-ismertetései.

2. ábra, a recenziók száma

3. Összegzés

Áttekintve a sorozat csaknem harmincéves történetét 1964–1991-ig elmondható, hogy a *Szép versek* célkitűzéseit tekintve kánonalakító antológia szándékozott lenni („seregszemle”, „aki számít, benne van”, „éves termés” stb.), ám ennek maradéktalanul még fénykorában sem tudott megfelelni, ha arra gondolunk, hogy a rendszer által is elismert alkotókkal is megesett, hogy évekig nem publikáltak az antológiákban (példának elég említenünk Pilinszky Jánost). Sokkal inkább szembetűnő az, hogy a könyvsorozatnak magának volt egy különálló kánonja, valamint az egyes sorozatszerkesztők is – bár korlátozottan – saját elgondolásaik szerint dolgoztak. Érdekes számba venni azokat, akik egyetlen kötetből sem hiányoztak a korszakban, tehát pozíciójuk abszolút megingathatatlan volt ebben a kánonban. Ők Baranyi Ferenc, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Fodor András, Garai Gábor (haláláig), Juhász Ferenc (egyetlen hiányzás), Somlyó György, Szécsi Margit (egy hiányzás), Takáts Gyula (egy hiányzás), Tornai József (egy hiányzás), Vas István és Weöres Sándor (haláláig). Mint látható, nagyon heterogén névsorról van szó.

Tehát a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek kánonját nem alakította számottevően az antológia, bár az igénye megvolt rá. Presztízse mindenképpen a tárgyalt korszakban volt a legmagasabb, ennek ellenére is szembetűnő, hogy szerepe a líraalakulás terén kevésbé kezdeményező, sokkal inkább követi az aktuális tendenciákat. Nem éppen irodalmi szempont, de a siker minden bizonnyal inkább köszönhető volt az igényes portrékép-anyagnak, mint a szöveggyűjteménynek magának, s bár a hetvenes években népszerűsége soha nem látott méreteket öltött (gondoljunk csak a példányszámokra), sokkal inkább szólt a szakmának és a költők belterjes „céhének”, mint az olvasóközönségnek. Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy

minden, az állam által elismert alkotó helyet kapott benne. Erre olyan fordított érvelések vizsgálhatnak rá, mint hogy nem minden kötettel rendelkező került be, de minden ekkor kötettel rendelkezőnek megvolt az esélye rá. Illetve, aki politikailag nem volt kompromittált, az bekerülhetett a kötet szerzői közé, de aki az volt, az semmi szín alatt sem jelenhetett meg e fórumon műveivel.

A válogatás esetlegességéről is képet kaphatunk, ha szerkesztői korszakokban próbáljuk megragadni a *Szép versek* '90 előtti működését. E metódus szerint talán jobban követhetőek az egyes folyamatok és elgondolások, mint más szakaszolások alapján.

Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy volt-e orientáló, illetve kanonizáló szerepe az antológia-sorozatnak, azt kell, hogy feleljük, igen, volt, még ha nem is olyan mértékű, mint ahogy azt előfeltevéseink során gondoltuk. Ezt jól megvilágítják az akkori irodalmi közélet megnyilatkozásai, pl. Fodor András naplója, a kiterjedt recenzióirodalom vagy a posztumusz közlések gyakorlata.

A vizsgálat ugyanakkor nem terjedhetett ki a szinte áttekinthetetlen méretű szövegkorpuszra és a teljes recepcióra, ez jövőbeli vizsgálódások tárgya lehet(ne). Érdekes kérdésként jelenik meg meg, hogy a politikai és egyéb okokból mellőzöttek mellett mi okozhatta az ún. neoavantgárd teljes ignorálását a *Szép versek* történetében. Mint ahogyan az is, hogy '90 után, a piaci viszonyok közé helyeződő és egyre hanyatló könyvpiacra, valamint az ezek utáni kortárs magyar irodalomban miként változott az antológia felépítése, szerkesztői, szerzői, válogatási gyakorlata, kanonizációs szerepe, illetve hogyan és miért tudott fennmaradni, mi okból kerül még mindig minden év könyvhetén kiadásra, s hogy ennek van-e bármiféle hatása, jelentősége a mai magyar költészetben.

SEJBEN LAJOS: A TIPOGRÁFUSHOZ (HARMINCÖT VERS-SZÁNTÓ TIBORHOZ)